

(TAULU 5A)

PUUSTO

Savolaiset toivat 1500-luvulla havumetsiä hyödyntävän huhtakaskitekniikan, minkä jäljiltä Törmänmäkeenkin muodostui laajoja **harmaaleppä**lehtoja. Leppä oli maanviljelyksen kannalta myös hyväksi, koska se sitoi typpeä. Lepän leikkauspinnasta erittyvää punaiseksi värjäytyvää veren kaltaista nestettä saamelaiset käyttivät muun muassa karhurutuaaleissaan. Värjäyksessä lehdet antavat keltavihreän sävyn, kuori ruskean ja jopa oranssin sävyn.

Törmänmäelle tyypillinen kaskikauden jäljiltä oleva puulaji lienee myös **raita**. Pellon päässä kasvaa tällainen suuri ”maisemapuu”. Raidan kukat ovat alkukeväästä kimalaisten ensimmäisiä ravinnon lähteitä, kuten pajunkin. ”Raidanvisan” juuripahkuran ainesta on hyödynnetty myös kotitarve-esineiden teossa; puukokahvoin ja kuksakuppeihin. Hakakukkulan ympäristössä esiintyy myös pajukasveihin kuuluvaa **halavaa**.

Ensimmäisiä puulajeja Törmänmäen saarivaiheessa lienevät olleet **pajut** ja **(hies)koivut**. Pajun kuorta on käytetty jo nahkojen parkitsemiseen ja kuumelääkkeeksi. Koivusta on sittemmin 1900-luvulle asti tehty lujat vitsakset, reenjalakset, sukset, myös vastat, varpuluudat ja vispilät. Tuohesta on valmistettu niin kontit, lipit kuin löttöset (kengät). Koivun mahlalla on terveysvaikutuksia ja siitä lienee tehty jo esihistoriallisella ajalla sima-juomaa.

Lehdet antavat värjäyksessä keltaisen sävyn, maistuvat yrttiteessä ja käyvät myös luonnonkosmetiikkaan. Koivupuiden tuhkasta uutettiin lipeää, joka voitiin edelleen jatkojalostaa keittämällä ja paistamalla ulkouunissa potaskaksi (kaliumkarbonaattia), jota käytettiin niin lasi- kuin saippuavalmistuksen raaka-aineena.

Vanhimpia edelleen kasvavia puita hakakukkulalla lienee enimmäkseen juurivesojen avulla lisääntyvä **haapa**. Se voi siis periaatteessa olla sama puu kuin se, joka juurtui paikalle tuhansia vuosia sitten. Haavan runko on lukuisten hyönteislajien ja kolopesiöiden suosima. Pehmeästä puuaineksesta on voitu helposti kovertaa myös ruuhi. - Kasvivärjäyksessä lehdet antavat keltavihreän sävyn, kuori vaaleanruskean.

Kotilan Vasikkasuon siitepölyt viittaavat jalopuulehtoihin alueella atlanttisen lämpökauden lopulla. Nykyisin näitä kuten vaahteraa ja tammea esiintyy vain istutettuna alueella.

Haka-alueita leimaa **kataja**, sypressikasvien heimoa, ja joka voi elää Suomessakin jopa toista tuhatta vuotta vanhaksi. Sen marjoja on voitu käyttää maustamiseen, parantamiseen ja savua ilman puhdistamiseen.

Metsäkuusi saapui Kainuuseen kivikauden lopulla 4000 vuotta sitten ja valtasi useimmat – jalopuidenkin muodostamat - lehtipuulehdot. Törmänmäen alueelle on levinnyt niin kynttilämäistä siperiankuusta idästä kuin leveäoksaista

eurooppalaistakin lajia. Kuusen neulaset happamoittavat pian maapohjan, niin että muut puut eivät siinä enää menesty.

Kuusella oli kuitenkin paljon hyviäkin ominaisuuksia. Sen alaoksat antoivat leiriytyjälle suojaa, ja siitä sai nopeasti kuivuvaa polttopuuta. Pihkaa käytettiin haavojen parantamiseen, mutta myös purukumiksi jo kivikaudella. Kuusen näreet olivat hyvää aitamateriaalia. Ikivihanta kuusi saattoi olla myös uhripuu ja vainajien puu.

Mäntyä (petäjä, honka) ei kasva haassa, mutta ympäristössä kylläkin. Muun muassa Lassinlammen rannalla on ”lakkapääpetäjiä”, joilla lienee ikää 200-300 vuotta. Männystä on tehty enimmät esineet ja rakennukset. Syitä pitkin halkaistuina *päreinä* siitä on voitu valmistaa pärekorit, katot – tai käyttää valon lähteenä. Tervaksilla on sytytetty tuli ja tervaskannoista poltettu tervaa. Kaadetun karhun kallo nostettiin petäjän oksalle katsomaan taivaallista kotiaan.

(TAULU 5B)

MUU KASVILLISUUS

Puiden kanssa symbioosissa voivat elää **sienet**. Sienistä monet ovat myrkyllisiä, osa kelpaa ravinnoksi, osaa on käytetty muun muassa värjäykseen ja lääkkeeksi. Kääpäsieniä on käytetty taulana tulen sytytykseen, kuljetukseen tai tulen säilytykseen arinalla. Pakurikäpäää käytetään myös lääkkeenä.

Niitty- ja ketokasveihin Alatalon haassa kuuluu sinikukkainen **kissankello** (Keski-Pohjanmaan maakuntakukka). Samoin ruusukasveihin kuuluva **poimulehti**, joka on monipuolinen yrttikasvi niin syötäväksi, kuin luonnonhoitoihin ja -kosmetiikkaan. Kasvivärjäyksessä sen lehdet antavat kellertävän sävyn. Myös harvinaisempi **ketoruusuruoho** voi olla vanhan kaskipellon jäljiltä. Sitäkin on käytetty värjäykseen.

Keltainen **kullero** on niittyjen ja hakamaiden kukka (Lapin maakuntakukka). Kullerossa on upea tuoksu ja runsailla kasvipaikoilla siitä on solmittu seppeleitä juhannuksen aikaan.

Kukkakasveihin alueella kuuluu muun muassa hernekasveihin lukeutuva **hiirenvirna**, huumaan tuoksuinen **kielo** (Suomen kansalliskukka), joka on myrkyllinen kuten **oravanmarja** ja **niittyleinikki**. Sitä on kuitenkin käytetty myös kansanlääkinnässä. **Nurmitädyke** on kirkkaansininen nopeasti kukkiva ruohokasvi. Myös **metsäorvokki** viihtyy niityllä metsän reunassa.

Magentanpunainen **puna-ailakki** on alunperin Länsi-Suomen lehdoissa ja kedoilla viihtynyt laji, joka on sittemmin levinnyt itään ja pohjoiseen ihmisen ja heinänsiementen mukana. Sitä on käytetty koriste- ja rohdoskasvina. Se on myös perhosten ja kimalaisten suosima. **Metsäkurjenpolvi** sinipunaisine, punaisine ja

valkoisine kukkineen on näyttävimpiä metsäkasvejamme. Sekin on vanha rohdoskasvi, mutta myös monien päiväperhosten suosima ravinnon lähde.

Käenkaali eli ketunleipä on yrtti- ja rohdoskasvi, jota on runsaan C-vitamiinipitoisuuden käytetty keripukin hoitoon, käytetty luonnonvärjäykseenkin. **Peltopillike** on viljapeltojejn rikkakasvi, jota on käytetty myös rohdoksena.

Voikukalla on pitkä juuri, joka ilmavoittaa maata ja nostaa pintaan ravinteita syvältäkin. Se on keväällä ensimmäisiä kukkijoita ja sen vuoksi tärkeä kimalaisille ja muille pölyttäjille. Voikukkaa on pidetty rehevien peltojen rikkakasvina, mutta siitä voi hyödyntää kaikki osat; niin ruuaksi kuin lääkkeeksi vitamiini-, kivennäisaine-, kalsium- ja rautapitoisuuden vuoksi. Sotien aikana kuivatuista ja paahdetuista juurista valmistettiin kahvinkorviketta. Se käy myös villan värjäykseen saaden aikaan mm. punaista, keltaista ja oranssia. **Koiranputken** runsaat valkoiset kukinnot ovat kukkakärpästen ja -pistiäisten suosima. Se on salaattikasvi, mutta on varottava sekoittamasta sitä myrkyllisiin putkikasveihin. Varret kävivät puhallusputkiksi lasten leikkeihin. Nuppuvaiheisia kukintoja on käytetty vaatteiden keltavärin valmistukseen. **Huopaohdake** on peltojen viloletinvärinen asteriakasvi, joka on perhosten ja pistäisten suosima.

Siankärsämo on Suomessa arkeofyytti eli muinaistulokas; rohdos- ja maustekasvi, käytetty myös villan värjäykseen. **Niittymaarianheinä** on tuoksuva heinälaji ja maustekasvi. Myös **niittynurmikka** on arkeofyytti, joka saapunut Suomeen viimeistään 1600-luvulla, samoin **nurmirölli**. Ne ovat voineet tulla Alataloon aikoinaan Heikkisten mukana jo 400 vuotta sitten.

Nurmilauha on luonnonniittyjen keskeinen kasvilaji, josta lampaatkin pitävät. **Metsälauha** on yksi Suomen yleisimmistä luonnonheinälajeista. Muita heinäkasveja alueella ovat myös **korpikastikka** ja isokokoinen **viitakastikka**.

Juolavehnä on runsasravinteisten peltojen rikkakasvi, joka on kuitenkin myös erinomainen rehukasvi. Myös se on vanha rohdoskasvi. Versot käyvät salaatteihin, tärkkelyspitoisia juuria on kuivattuna ja jauhettuna käytetty leipätaikinaan ja paahdettuna kahvin korvikkeeksi.

Nokkonen viihtyy monenlaisissa ympäristöissä, myös runsasravinteisissa ihmisen muokkaamassa. Sitä on käytetty jo rautakaudella kuitukasvina kankaan valmistuksessa, myös purjeisiin ja verkkoihin. Nokkonen on terveyspomme ravintokäyttöön. Se on täynnä elimistölle tärkeitä ravinteita kuten A, C ja K1 vitamiineja, fosforia, kaliumia, kalsiumia, magnesiumia ja rautaa. Sitä voidaan säilöä kuivattamalla ja pakastamalla ja on sitä käytetty myös värjäykseen ja tuholaisien torjuntaa.

Niittymesiangervo (Pohjanmaan maakuntakukka) on ruusukasvien heimoon kuuluva kasvi, jolla on valkoiset, voimakkaasti tuoksuvat kukat. Se on yrtti- ja rohdoskasvi; sisältää salisyylihappoyhdisteitä, flavonoideja, eteerisiä öljyjä, parkkiaineita.

Syyskesän kukka on violetin värinen **maitohorsma** eli "rentunruusu" (Etelä-Pohjanmaan maakuntakukka). Se on ns. pioneirilajike erityisesti palo- ja hakkuuaukioilla. Se sisältää runsaasti C-vitamiinia, nuoria versoja voi valmistaa parsan tapaan, lehtiä silputa salaatteihin ja kuivata teeksi. Maitohorsmasta on tehty karamellejä, siirappia, hyytelöitä ja hilloja. Kukkien medestä valmistuva hunaja on miedon makuista.

Typpeä sitova rehukasvi **puna-apila** on mainio yrttikasvi myös ihmisen syötäväksi ja rohdoskasvi luontaishoitoon, koska se sisältää kasviestrogeenia. Se on hyönteisten suosiossa meden vuoksi, myös hunajantuotantoon. Kuivattuna sitä on käytetty myös hätäleipäjauhona. Sukulaislaji **valkoapila** on arkeofyytti. - Sillä on tyyppiä sitovana runsas valkuaisainepitoisuus, ja sekin on yrtti- ja rohdoskasvi.

Kaunis valkoinen **metsätähti** on kuivien kankaiden indikaattorilaji. **Metsämaitikka** on keltakukkainen ruohokasvi, joka elää symbioosissa kuusen ja mustikan kanssa. Kangasmetsien lajikkeita alueella ovat myös **ukonkeltano** ja **pikkutalvikki**. Kangasmetsässä viihtyvä **kanervaa** ei hakakukkulalla ole, mutta heti ympäristössä kyllä. Se on Kainuun maakuntakukka, ikivihreä varpu, jonka kukinto koostuu vaalean punaisista kellokukista. Niitä on käytetty rohdoksina mm. antiseptisten aineidensa vuoksi. Mehiläiset keräävät niistä mettä, josta saadaan vahvaa aromista kanervahunajaa.

Varjoisissa ja kosteissa paikoissa esiintyy saniaisia; **metsäimarre** ja **metsäalvejuuri**. Viimeksimainittu on myrkyllinen, mutta sitä on käytetty lapamatoa ja heisimatoa vastaan.

Puolukoita syövät ihmisten ohella kanalinnut, rastaat, karhut, mäyrät, metsähiiret ja -myyrät. Siitä voidaan tehdä mehua, hilloa, puuroa, sosetta ja hyytelöä. Puolukalla on lääkeominaisuuksia, se sisältää paljon polyfenoleita, flavonoideja ja hivenaineita. Nämä auttavat reumavaivoihin, virtsatietulehduksiin, verenpaineen ja -sokerin alentamiseen, suoliston ja maksan toimintaan. Puolukka käy myös luonnonkosmetiikkaan.

Marjoista alueella esiintyy **mustikkaa**, joka on avainlaji monille hyönteisille ja linnuille kuten rastaille ja kanalinnuille, mutta myös nisäkkeille. Esim. karhu kerää rasvakerroksen talven varalle lähinnä mustikoilla. Polyfenolien ja antisyaani pitoisuutensa ansiosta mustikka on terveyspommi ihmiselle estäen muun muassa syöpäsolujen kasvua, silmänsairauksia ja muistin rappeutumista. Mustikkaa käytetään sellaisenaan sekä säilöön pakastettuna, kuivattuna tai mehuna. Sitä voidaan käyttää värjäykseen ja lehdistä voidaan hauduttaa teetä.

Juolukka on puolukoiden sukuun kuuluva kanervakasvi, joka voi elää jopa satavuotiaaksi. Vaikka se on vähän käytetty, sekin on "terveyspommi". Miedon makuisissa marjoissa on C-vitamiinia moninkertainen määrä jopa mustikkaan verrattuna.

Vadelma kasvaa hakkuuaukeilla ja metsien reunamilla: Sen marjat sisältävät muun muassa C-vitamiinia, magnesiumia, polyfenoleita. Marjoja käytetään tuoreeltaan sekä mehuina ja hilloina. Lehdet sopivat yrttiteehen ja kosmetiikkaan.

Mustaherukka kasvaa myös luonnonvaraisena ja villinä koko Suomen alueella. Siitä valmistaa hyytelöä, hilloa, mehua ja likööriä. Marjat ovat myös hyvä lisuke joihinkin ruokiin. Jo 50 grammaa riittää täyttämään päivittäisen C-vitamiinin tarpeen. Lehdet käyvät yrttiteeksi ja luonnonkosmetiikassa

Lillukka on vatukkakasvi, jonka punaiset marjat ovat syötäviä ja maultaan hapahkoja. Pienen sadon vuoksi sillä ei kuitenkaan ole taloudellista merkitystä.